

УДК [343.294-029:3](477)

*Гусак Н. Є.,
к. соціол. н., доцент,
“Школа соціальної роботи
імені проф. В. І. Полтавця” НаУКМА*

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ

У статті автор аналізує історичний розвиток законодавства України про соціальну реабілітацію. Цей процес умовно можна розділити на два періоди: етап законодавчого закріплення окремих напрямів реабілітації (1991–2000 рр.) і етап легалізації соціальної реабілітації в законодавстві (2001–2013 рр.). Для першого етапу характерно: відсутність цілісного розуміння реабілітації як такої і виділення певних напрямів реабілітації для окремих соціальних груп. На другому етапі регламентується визначення соціальної реабілітації в двох законах України, які орієнтовані на різні моделі соціальної реабілітації – патерналістську та індивідуалістську. У підсумку автор приходить до висновку, що сьогодні неможливо розробити єдиний стандарт такої соціальної послуги як “соціальна реабілітація”.

Ключові слова: *реабілітація, соціальна реабілітація, соціальна послуга.*

В статье автор анализирует историческое развитие законодательства Украины о социальной реабилитации. Этот процесс условно можно разделить на два периода: этап законодательного закрепления отдельных направлений реабилитации (1991–2000 гг.)

и этап легализации социальной реабилитации в законодательстве (2001–2013 гг.). Для первого этапа характерно: отсутствие целостного понимания реабилитации как таковой и выделение определенных направлений реабилитации для отдельных социальных групп. На втором этапе регламентируется определение социальной реабилитации в двух законах Украины, которые ориентированы на разные модели социальной реабилитации – патерналистскую и индивидуалистскую. В итоге автор приходит к выводу, что сегодня невозможно разработать единый стандарт такой социальной услуги как “социальная реабилитация”.

Ключевые слова: реабилитация, социальная реабилитация, социальная услуга.

The author considers the development of legislation about social rehabilitation in Ukraine. This process can be divided into two periods: the stage of legislative consolidation some aspects of rehabilitation (1991–2000 years) and stage of legalization social rehabilitation in the legislation (2001–2013 years). The first stage is characterized by lack of a holistic understanding of rehabilitation as such and focus on certain areas of rehabilitation for certain social groups. At the second stage there is a definition of social rehabilitation in two Ukrainian laws that focus on different models of social rehabilitation – paternalistic and individualistic. In the end, the author concludes that today it is impossible to develop a standard for such social services as “social rehabilitation”.

Keywords: rehabilitation, social rehabilitation, social services.

Вступ. Поняттям соціальної реабілітації сьогодні користуються науковці та практики різних галузей, якому юристи, соціальні педагоги, соціальні працівники, реабілітологи та ін. надають різних значень. Наприклад, вивчаючи зміст соціальної реабілітації людей з інвалідністю, науковці аналізують її в контексті адаптації чи інтеграції (О. Дікова-Фаворська, Д. Клименко), інтеграції в суспільне життя через діяльність громадських організацій (Р. Кравченко), інтеграції у суспільне життя через надання рівного доступу до освіти та працевлаштування (А. Шевцов) тощо. Дослідження соціальної реабілітації людей, залежних від вживання наркотичних речовин, більшою мірою пов'язані з аналізом змісту реабілітаційних (А. Вієвський) і профілактичних програм (Ю. Белоусов) процесів стигматизації та дискримінації (О. Вовкогон). Соціальну реабілітацію соціально-депривованих

категорій населення як соціальну інституцію досліджено Т. Мосійчук. Соціальну реабілітацію людей, які звільняються з місць позбавлення волі, часто розглядають через процеси адаптації та ресоціалізації (В. Проскура). Реабілітацію учасників ліквідації наслідків аварії аналізують у контексті психічних розладів (Т. Ряполова, О. Панченко). Потерпілі від насильства в сім'ї, на думку дослідників, потребують соціально-педагогічної реабілітації (С. Тунтуєва) [2]. Узагальнене визначення науковці намагалися дати в українській енциклопедії для фахівців соціальної сфери, де соціальна реабілітація розуміється як процес, спрямований на відновлення соціального досвіду та встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення та поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного (морального) здоров'я дезадаптованих осіб [1, с. 169]. Важливим у такому розумінні є те, що соціальна реабілітація може стосуватися кожної людини і будь-яка робота, спрямована на надання соціальних послуг є частиною процесу соціальної реабілітації, оскільки має за мету забезпечення оптимального функціонування людини у суспільстві.

Підхід, коли в розуміння суті соціальної реабілітації покладено науковий підхід, притаманний для більшості країн. Водночас, в Україні практики частіше послуговуються визначенням соціальної реабілітації, закріпленим у законодавстві. Тому важливо з'ясувати, яким чином відбувався процес розвитку законодавства України про соціальну реабілітацію та яким чином вона в ньому тлумачиться.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняних нормативно-правових документів 1990–2012 рр. дозволяє виокремити два основні етапи розвитку законодавства України про соціальну реабілітацію: етап законодавчого закріплення окремих напрямів реабілітації (1991–2000 рр.) та етап легалізації соціальної реабілітації в законодавстві України (2001–2013 рр.).

Етап законодавчого закріплення окремих напрямів реабілітації припадає на 1991–2000 рр., коли соціальна реабілітація ще не була визначена як така, але окремі її аспекти були закріплені в спеціальних законах. Слід нагадати, що залежно від дії нормативно-правових документів їх поділяють на універсальні (які стосуються усього населення України) та спеціальні (цільовими категоріями яких є окремі

соціальні групи). Цільові групи формуються за віковими ознаками, родом занять, станом здоров'я, а також залежно від життєвих обставин. Дія більшість прийнятих у цей період законів відноситься для всього населення України, що визначає їх універсальність. Але конкретні напрями реабілітації були закріплені у спеціальному законодавстві.

Серед законів, які приймаються в цей період, і у тексті яких згадується реабілітація, варто зазначити закони України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” (1991 р.), “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” (1991 р.), “Про реабілітацію жертв політичних репресій” (1991 р.), “Про освіту” (1991 р.), “Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ” (1991 р.), “Про фізичну культуру і спорт” (1993 р.), “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” (1995 р.), “Про благодійництво та благодійні організації” (1997 р.), “Гірничий закон України” (1999 р.), “Про психіатричну допомогу” (2000 р.), “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” (2000 р.), “Про позашкільну освіту” (2000 р.).

Однак, у жодному зі згаданих законів не наводиться визначення соціальної реабілітації або реабілітації як такої. В деяких законах лише згадуються окремі напрями реабілітації без їх тлумачення. Наприклад, ЗУ “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” декларує необхідність соціальної, трудової, фізкультурно-спортивної, професійної та соціально-психологічної реабілітації інвалідів, але не дає їх чіткого визначення. Пояснення деяких із зазначених напрямів реабілітації наводяться у інших законах цього періоду. Наприклад, у статті 20 ЗУ “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” професійна реабілітація розуміється як “відновлення працездатності шляхом забезпечення інваліда технічними реабілітаційними засобами, створення умов для занять фізичною культурою і спортом, оплата навчання та перекваліфікації, створення на робочому місці інваліда належних санітарно-гігієнічних, виробничих і технічних умов згідно з індивідуальною програмою реабілітації інваліда, випуск для інвалідів спеціальної літератури та аудіозаписів для їх професійної підготовки” [11]. А у статті 1 ЗУ “Про фізичну культуру і спорт” розкривається сутність фізкультурно-спортивної реабілітації як “системи заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення

здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для поліпшення фізичного і психологічного стану” [12]. В усіх трьох згаданих вище законах йдеться про окремі напрями реабілітації людей з інвалідністю.

ЗУ “Про психіатричну допомогу” декларує необхідність іншого напрямку реабілітації – медико-соціальної реабілітації осіб, які страждають на психічні розлади в контексті психіатричної допомоги, але не дає її тлумачення. Визначення ж медико-соціальної реабілітації наводиться у статті 1 ЗУ “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру”, де остання розуміється як “комплекс лікувально-профілактичних, реабілітаційних та оздоровчих заходів, спрямованих на відновлення психофізіологічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності рятувальників аварійно-рятувальних служб (формувань), осіб, залучених до виконання аварійно-рятувальних робіт при виникненні надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, а також постраждалих внаслідок такої надзвичайної ситуації, передусім неповнолітніх осіб” [6]. Однак, вище зазначений закон говорить про медико-соціальну реабілітацію рятувальників аварійно-рятувальних служб і, очевидно, його зміст не співпадає з медико-соціальною реабілітацією людей з проблемами психічного здоров'я. Відповідно, зміст даного закону може визначатися самими організаціями та установами, які такі послуги надають.

Окремо від інших напрямів реабілітації у статті 1 ЗУ “Гірничий закон України” наводиться визначення післязмінної реабілітації працівника гірничого підприємства, установи, організації як “комплексу заходів медикобіологічної дії на організм працівника після робочої зміни з метою відновлення його фізичних або психофізіологічних функцій, порушених шкідливими умовами праці” [4].

Щодо інших напрямів реабілітації, то прямо у законах цього часу про них не йдеться, але їх можна теоретично вивести із загального контексту законодавства. Наприклад, ЗУ “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” утвердив цінність соціальної реабілітації в контексті інтеграції людей з особливими потребами у життя соціуму з наданням їм рівних прав і можливостей на протипануючим до того часу цінностям їх адаптації до суспільства “нормальних” людей [7]. Окрім того, в Законі закріплюється заборона дискримінації за ознакою інвалідності. У ЗУ “Про реабілітацію жертв політичних

репресій” йдеться про визнання осіб, які зазнали політичних репресій, рівноправними членами суспільства із поверненням їм усіх прав та свобод. Вперше в ЗУ “Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ” йдеться про необхідність створення програм реабілітації для осіб, які вживають наркотичні речовини та психотропні засоби ін’єкційним способом. Відповідно, закріплюється право на їх реабілітацію та включення у життя суспільства.

Як бачимо із наведеного, розуміння реабілітації у законодавстві України 1991–2000 рр. відноситься не до всіх груп реабілітантів і не розкриває змісту власне соціальної реабілітації, оскільки легалізуються лише окремі напрями реабілітації для визначених груп реабілітантів.

Повертаючись до визначення об’єктів соціальної реабілітації у нормативно-правових документах цього етапу, слід зауважити, що їх перелік був не повним і включав доволі обмежене коло реабілітантів. У спеціальних законах серед груп людей, для яких легалізується право на отримання реабілітаційних послуг, визначаються: а) особи, які мають стійкі розлади функцій організму (інвалідність, у тому числі зумовлена психічними захворюваннями); б) окремі групи осіб із девіантною поведінкою (люди, залежні від вживання наркотичних речовин, неповнолітні, які мають прояви делінквентної поведінки); в) особи, потреба в реабілітаційних послугах яких зумовлена зовнішніми чинниками (особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи); г) особи, потреба в реабілітаційних послугах яких зумовлена діями інших осіб або влади (жертви політичних репресій); г) особи професій підвищеного ризику (працівники гірничих підприємств, рятувальники аварійно-рятувальних служб).

Для надання реабілітаційних послуг зазначеним групам законодавство України цього часу декларує необхідність створення мережі організацій, які надаватимуть реабілітаційні послуги, а саме: центри, в тому числі дитячі, для обстеження, лікування, соціально-психологічної реабілітації та профорієнтації осіб, потерпілих від ЧАЕС; всеукраїнські, державні, міжрегіональні центри професійної реабілітації інвалідів; державні центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів; спеціалізований державний заклад – Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів; школи соціальної реабілітації; професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров’я; центри соціально-психологічної реабілітації

дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри медико-психологічної реабілітації при санаторно-курортних закладах. Окрім того, зазначається, що реабілітаційні послуги можуть надаватися громадськими, релігійними та благодійними організаціями. Однак, у законодавстві не визначаються фахівці, які надаватимуть такі послуги, їх професійна кваліфікація та підготовка, знання та навички, необхідні для роботи.

Отже, для цього етапу розвитку вітчизняного законодавства із соціальної реабілітації притаманні такі характеристики: відсутність цілісного розуміння реабілітації загалом та соціальної реабілітації зокрема; виокремлення певних напрямів реабілітації для окремих соціальних груп; створення мережі організацій із надання реабілітаційних послуг; виокремлення обмеженого кола реабілітантів. Інновацією 1990–2000 рр. стало визнання ролі громадськості у наданні реабілітаційних послуг та визнання потреби в реабілітаційних послугах тих груп осіб, про які не згадувалося у радянський період (жертви політичних репресій; люди із залежністю від вживання наркотичних речовин). Окрім того, інноваційними є зміни у ціннісно-нормативній структурі: законодавчо закріплюється заборона дискримінації за ознакою інвалідності; проголошується необхідність створення програм реабілітації для осіб, які вживають наркотичні речовини та психотропні засоби ін'єкційним способом. При цьому, крім відновлення втрачених можливостей, для людей з інвалідністю соціальна реабілітація передбачає також створення сприятливих умов для повернення таких людей у суспільство.

Етап легалізації соціальної реабілітації у законодавстві України охоплює 2001–2013 рр., коли соціальна реабілітація окремо визначається в універсальних і спеціальних законах.

Серед законів, які приймаються в цей період і у тексті яких згадується реабілітація, варто зазначити Закони України “Про охорону дитинства” (2001 р.), “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” (2001 р.), “Про попередження насильства в сім'ї” (2001 р.), “Про ратифікацію Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159” (2003 р.), “Про боротьбу з тероризмом” (2003 р.), “Про соціальні послуги” (2003 р.), “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст” (2004 р.), “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (2005 р.), “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” (2005 р.), “Про

реабілітацію інвалідів” (2005 р.), “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” (2009 р.), “Про протидію торгівлі людьми” (2011 р.).

Визначення власне соціальної реабілітації у вітчизняному законодавстві вперше наводиться у статті 1 ЗУ “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю”, де остання розуміється як “вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров’я, соціального статусу сімей, дітей та молоді. Соціальна реабілітація спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, до сім’ї та суспільства, виховання в них навичок до самообслуговування та самостійного проживання” [10]. Вдруге, і востаннє, соціальна реабілітація в українському законодавстві тлумачиться у ЗУ “Про реабілітацію інвалідів в Україні” як “система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації” [8].

Варто зауважити, що визначення соціальної реабілітації в обох законах мають свої особливості. У першому випадку закон більшою мірою тяжіє до патерналістської моделі соціальної реабілітації, оскільки виокремлені групи реабілітантів – діти та молодь – не є повноцінними учасниками процесу соціальної реабілітації, наперед визначено що їх поведінка не відповідає “нормі” і потребує корекції. Спостерігається оформлення суб’єкт-об’єктних стосунків, де реабілітанти є пасивними реципієнтами реабілітаційних послуг. Нагадаємо, що патерналістська модель визначає державу як основного суб’єкта соціальної реабілітації, діяльність якого спрямована на забезпечення функціонування суспільства без будь-яких проявів “соціальних патологій” (безробіття, алкоголізму, наркоманії, проституції тощо) й орієнтується на надання послуг соціальним групам, не оцінюючи індивідуальні потреби кожного реабілітанта [2, с. 14].

У другому законі йдеться про те, що соціальна реабілітація повинна бути спрямована не лише на самих реабілітантів, але й на суспільство в цілому. Соціальна реабілітація у цьому випадку передбачає не корекцію та повернення до так званої “норми”, а підготовку умов

(у суспільстві та у самого реабілітанта) до відновлення повноцінного функціонування у суспільстві. При цьому самі реабілітанти стають активними учасниками процесу, що передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки. Можна сказати, що цінності, закладені у ЗУ “Про реабілітацію інвалідів”, тяжіють більшою мірою до індивідуалістської моделі соціальної реабілітації. Нагадаємо, що індивідуалістська модель пріоритетну роль у наданні послуг із соціальної реабілітації відводить громадським організаціям та самим реабілітантам й орієнтується на задоволення індивідуальних потреб клієнтів [2, с. 14].

Аналіз інших законодавчих актів цього періоду свідчить, що поняття соціальної реабілітації частково згадується ще у ЗУ “Про боротьбу з тероризмом”, де зазначається, що соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, проводиться з метою повернення їх до нормального життя, однак детальне її тлумачення не наводиться [5].

Інші закони цього періоду поряд із поняттям соціальної реабілітації оперують поняттям реабілітації, яка не є тотожною соціальної реабілітації, але має з нею низку спільних характеристик і часто підміняє її зміст. У ЗУ “Про соціальні послуги” реабілітацію було включено до переліку соціальних послуг, де вона визначалася як “система медичних, професійних, соціальних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство” [9]. Як бачимо, визначення реабілітації багато в чому дублюється зі визначенням соціальної реабілітації. Однак, згідно змінами, внесеними до ЗУ “Про соціальні послуги” від 18 вересня 2012 року, визначення реабілітації було вилучено із Закону. Натомість, соціальна реабілітація з'являється у “Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати” і визначається як “навчання, формування, розвиток та підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо); допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації; навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії; арт-терапії; надання інформації з питань соціального захисту на-

селення” [13]. Таке тлумачення соціальної реабілітації орієнтується більшою мірою на процес, основними клієнтами розглядає осіб похилого віку, хворих (до встановлення групи інвалідності), нарко-, алкозалежних, які пройшли курс лікування, постраждалих від торгівлі людьми, трудової чи сексуальної експлуатації, насильства і тяжіє до патерналістської моделі.

Послуги з реабілітації лягли в основу інших законодавчих актів. Наприклад, ЗУ “Про реабілітацію інвалідів” зазначає, що реабілітаційні послуги спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство. А в ЗУ “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” серед послуг, які забезпечують реінтеграцію бездомних осіб, у тому числі зазначаються і реабілітаційні.

У інших законах частіше вживається поняття реабілітаційних заходів, через які розкривається зміст реабілітації. Наприклад, у ЗУ “Про протидію торгівлі людьми” реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми визначається як комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми. У тому ж таки ЗУ “Про реабілітацію інвалідів” реабілітація інвалідів також визначається як “система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення”.

Серед напрямів реабілітації в законодавстві цього періоду згадуються ті, що спрямовані на:

- відновлення фізіологічного стану: фізична (для дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами; для людей з інвалідністю; для дітей, які були залучені до найгірших форм дитячої праці); фізкультурно-спортивна (для людей з інвалідністю); медична (для людей з інвалідністю; для жертв терористичного акту); медико-соціальна (для дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками; для жертв насильства в сім’ї);
- відновлення психічного стану: психологічна (для людей з інвалідністю; для жертв терористичного акту); психічна (для дітей, які

були залучені до найгірших форм дитячої праці); духовна (для дітей, які були залучені до найгірших форм дитячої праці); соціально-лікувальна та психологічна (для дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, а також, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС);

– відновлення інтелекту: навчально-виховна (для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги або корекції фізичного та розумового розвитку чи тривалого лікування); соціально-освітня (для дітей, які скоїли правопорушення); психолого-педагогічна (для людей з інвалідністю);

– відновлення працездатності: професійна (для людей з інвалідністю; для жертв терористичного акту); трудова (для людей з інвалідністю).

У законодавстві цього періоду не визначено напрямів реабілітації, які б сприяли відновленню соціальних зв'язків, статусу особи, дестигматизації у суспільстві. Очевидно, на думку законодавців, комплекс інших видів реабілітації повинен забезпечити інтеграцію людини в суспільне життя. У законодавстві цього періоду зазначено про необхідність розробки індивідуальних програм/планів реабілітації, які є комплексними і повинні передбачати оптимальні форми, види, обсяги, терміни реабілітаційних заходів.

Перелік груп реабілітантів цього періоду значно розширився і включав такі групи: а) особи, які мають стійкі розлади функцій організму (інвалідність, у тому числі зумовлена психічними захворюваннями); б) окремі групи осіб із девіантною поведінкою (люди, залежні від вживання наркотичних речовин, неповнолітні, які мають прояви делінквентної поведінки; особи, які звільнилися з місць позбавлення волі та не мають постійного місця проживання); в) особи, потреба у реабілітаційних послугах яких зумовлена зовнішніми чинниками (особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи); г) особи, потреба у реабілітаційних послугах яких зумовлена діями інших осіб або влади (жертви політичних репресій; жертви терористичних актів; жертви торгівлі людьми; жертви насильства в сім'ї; діти, залучені до найгірших форм дитячої праці); г) особи професій підвищеного ризику (працівники гірничих підприємств, рятувальники аварійно-рятувальних служб); д) особи, які втратили соціальні зв'язки і самостійно не можуть інтегруватися в соціум (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи із їх числа; бездомні особи; безпритульні діти).

Узагальнюючи всі групи перелічених осіб, ЗУ “Про соціальні по-

слуги” визначив їх як осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров’я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв’язку зі старістю або станом здоров’я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім’ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [3].

На етапі легалізації соціальної реабілітації у законодавстві України розширилася мережа організацій, які повинні надавати реабілітаційні послуги. До існуючих центрів додалися центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді; притулок для дітей служби у справах дітей; центри реабілітації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім’ї. У ЗУ “Про реабілітацію інвалідів” визначено, що таке “реабілітаційна установа”. Реабілітаційна установа – установа, підприємство, заклад, у тому числі їх відділення, структурні підрозділи, незалежно від форми власності, що здійснює реабілітацію інвалідів і дітей-інвалідів.

Отже, можна говорити про те, що визначення соціальної реабілітації під час другого етапу її законодавчого розвитку наводиться лише у двох законах України, які тяжіють до різних моделей соціальної реабілітації – патерналістської та індивідуалістської. Соціальна реабілітація часто вживається поруч із поняттям реабілітації, зміст яких у наведених визначеннях практично співпадає. У законодавстві визначаються соціальні актори, які надають та отримують соціальні послуги. На сьогодні різні групи реабілітантів у вітчизняному законодавстві охоплюються поняттям осіб або груп осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах. Але залежно від “складних життєвих обставин” визначаються ті чи інші необхідні напрями реабілітації, які включаються в індивідуальний план реабілітації (інколи цей план ще називають індивідуальним планом допомоги або супроводу). Також законодавство визначає мережу закладів державної та недержавної форми власності, які надають реабілітаційні послуги.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що цілісного розуміння соціальної реабілітації немає як серед науковців, так і серед практи-

ків, які послуговуються законодавством України. В законах України соціальна реабілітація також не має однозначного трактування. Тому, зважаючи на відсутність чіткого законодавчого визначення поняття соціальної реабілітації й ототожненням його з визначенням реабілітації в цілому, широке коло законодавчо закріплених груп реабілітантів, значний перелік організацій, що надають реабілітаційні послуги тощо, сьогодні неможливо говорити про розробку стандарту соціальної послуги “соціальна реабілітація”, що входить до переліку соціальних послуг [13]. Окрім того, стандартизація соціальної реабілітації є неможливою не лише з огляду на її невизначеність у законодавстві України, але й через нерозуміння сутнісного змісту соціальної реабілітації, яка має бути орієнтована на результат (відновлення життєдіяльності людини в суспільстві), а не на процес (стандартизація процесу надання різних реабілітаційних послуг), зважаючи на те, що кожна людина, залежно від своїх потреб, потребує різних реабілітаційних послуг для відновлення своєї життєдіяльності в суспільстві.

Подальші наукові розвідки з цієї теми можуть стосуватися того, яким чином наукове визначення соціальної реабілітації співпадає з її законодавчим формулюванням та як співвідноситься вітчизняне розуміння соціальної реабілітації з її трактуванням у інших країнах.

Література:

1. *Алексєєнко Т. Ф.* Реабілітація / Т. Ф. Алексєєнко // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. : Сімферополь : Універсум, 2012. – С. 169–171.

2. *Гусак Н. Є.* Інституціоналізація соціальної реабілітації в українському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соц. наук спец. : 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / Н. Є. Гусак. – К., 2013. – 20 с.

3. *Гусак Н. Є.* Реформування системи соціальних послуг в ЦСССДМ / Н. Є. Гусак // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету “Україна”, 2012. – С. 80–84.

4. Закон України “Гірничий закон України” : від 06.10.1999 р. № 1127-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

5. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” : від 20.03.2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

6. Закон України “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” : від 08.06.2000 р. № 1809-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

7. Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” : від 21.03.1991 р. № 875-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

8. Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” від 06.10.2005 р. № 2961-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

9. Закон України “Про соціальні послуги” : від 19.06.2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

10. Закон України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” : від 21.06.2001 р. № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

11. Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” : від 28.02.1991 р. № 796-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

12. Закон України “Про фізичну культуру і спорт” : від 24.12.1993 р. № 3808-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

13. Наказ Міністерства соціальної політики України “Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати” : від 03.09.2012 р. № 537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.